

LENGYEL ANDRÁS

A Móra-értelmezés néhány kérdése

EGY MEG NEM TARTOTT ELŐADÁS VÁZLATA

Móra Ferenc mai évfordulós ünneplése élesen veti föl a kérdést, kit ünneplünk? Egy mindig aktuális nagy íróat vagy, esetleg, egy kiüresedett, súlyát veszített időleges hagyomány ikonját, akit csak a vak megszokás tart meg a nyilvánosság előterében? E kérdésföltevés ünnepron-tásként hathat, de egyáltalán nem az, s még csak nem is a figyelemfölvívás retorikai eszköze. Valódi problémák rejlenek mögötte. Móra irodalomtörténeti státusza ugyanis, tetszik vagy sem, meglehetősen bizonytalan. Nemcsak a kánonok szokásos átrendeződése miatt, amely mindig azzal jár, hogy sok írónak, olykor a legnagyobbaknak helyét is elbizonytalanítja, de azért is, s azért mindenekelőtt, mert maga a Móra-életmű természete az, ami bizonytalanságot szül.

Móra írói alkata sok szempontból rendhagyó. Költőnek indult, akkor s olyan poétikai gyakorlathoz igazodva, amely akkor már rég a kiüresedétség jegyeit hordozta. Az a nép-nemzeti epigonizmus, amely Arany halála után egyre semmitmondóbbá, üres sablonok ima-malomszerű ismételtetésévé vált, mindenkit tévútra vitt, aki igazodott hozzá. A tehetséget, ha egyébként megvolt, ellehetetlenítette. Az irodalmi toposzok és eljárások, amelyek kanonizált mintákként írták elő az önkifejezés módját, a lehetséges formákat, már nem fejeztek ki semmi valóságosat, alóluk elforgott a társadalom – a kibontakozó kapitalizmus az élet új te-reit és relációit, például az addig Magyarországon elképzelhetetlen méretű nagyvárost, Bu-dapestet hozta létre, s ezek az új emberi relációk új emberi tapasztalatokat, új élménykon-strukciókat szültek. Az 1890-es évek igazi újdonságai így már *A Hét* nagyvárosi élményeket és tapasztalatokat kifejező valóságtematizációi lettek. E megszólalások formája nem annyira a vers volt, mint inkább az irodalmi igényességgel megírt, de nem normakövető, hanem a saját, friss impulzusokat rögzíteni igyekvő rövid, prózai műfajok: a glosszák, tárcák, novellák (vagy ezek szabálytalan keverékei). Ehhez mérten a „nemzeti” eszmények patriarchális hangfek-vésben előadott, „népi” sztereotípiái egyre inkább irrelevánssá lettek. Móra, aki egy félig pa-raszti, félig iparos kiskunfélegyházi szocializációt vitt magával egész életében, s aki kezdet-ben e tapasztalatait bátyja, Móra István költészetének mintájára próbálta kifejezni, már indu-lása pillanatában zsákutcába került. Később, nem is véletlenül, Ady jogos és gyilkos iróniával emlegethette föl a „Mórákat és a Pósákat”. A fiatalabbik Móra-fiú, Ferenc azonban tehetséges volt, csak a megszólalás módjait nem találta meg. Nyelvi ereje, íráskészsége persze olyan adomány volt, amellyel az „irodalmon” kívül is élni lehetett, aprópénzre lehetett váltani, s Móra, rövid tanárkodás után el is jutott ehhez a testhez álló szakmához, 1902-ben újságíró lett Szegeden. A történet innen kezdve, legalábbis anekdotikus formában ismeretes: *Szegedi Napló*, Somogyi-könyvtár és Városi Múzeum, s e kevert, a két munkaterület feladatait sajátó-san kombináló gyakorlat az 1910-es évek második felére már eredményt is hozott. 1913-tól a *Szegedi Napló* főszerkesztője, 1917-től – párhuzamosan – a „Kultúrpalota” igazgatója lett. S

mellékesen „Pósa bácsi” nyomdokain haladó ifjúsági író. Igazában persze változatlanul költő szeretett volna lenni továbbra is (ennek sok apró, de elfojtott jele van), s amit írt, azt csak gyakorlatias megfontolásból tette. Okossága, pragmatikus realitásérzéke, igazodni tudása s egyáltalán nem utolsó sorban: íráskészsége azonban kitűnő újságíróvá tette. Ez számára olyan szakma volt, amely engedte érvényesülni írásösztönét, íráskészsége pedig a napi gyakorlatban folyamatosan csiszolódott. S ami a legfontosabb, ismeretei és élményei meglehetősen összetettekké váltak általa. Azt a norma- és evidenciarendszert, amelyet még otthon, Félégyházán szedett magába, s amely a magyar kulturális élet fő sodrához képest már egyre periférikusabbá és provinciálisabbá vált, Szegeden, az újságírás cinikus és pragmatikus iskolájában fokozatosan felülírta a napi gyakorlat. Az 1910-es évek Móra Ference, bár továbbra is hordozta magában a premodern eszmények számos elemét, már egy komplikált tapasztalatrendszer megélője volt. Amit tapasztalt, az sok vonatkozásban kedve ellen volt, de pragmatikus emberként elismerte új s komplikált tapasztalatai erejét. Számolt velük, élt velük, fölhasználta őket. S ez a realitásérzék, amely alighanem legfőbb erejének tekinthető, ha némi rossz közérzettel is, irányította életét – jellemző, hogy Tömörkény István, akinek tiszta művészetét soha el nem tudta érni, de akit másfél évtizedig közvetlen közletről figyelhetett meg, számára „naiv” léleknek tűnt föl. Ez az ítélete persze értetlen, egyféle csőlés eredménye, de az tagadhatatlan: a modern kor megkövetelte önadminisztráló készség (s mindaz, ami ennek sikeréhez kell) Mórában összehasonlíthatatlanul fejlettebb volt, mint Tömörkényben. Móra, jó s rossz értelemben egyaránt „okos” ember volt, aki jól eligazodott az emberi gyengeségek között, s tudta, hogyan hasznosíthatja azokat a maga javára. Az vitakérdés lehet, e gyakorlata morális értelemben hogyan ítélni, pragmatizmusnak vagy/és amoralitásnak vesszük-e. De az tény, e pragmatizmus mögött jelentős valóságismeret s nagyon sok releváns tapasztalat húzódott meg, s ez olyan ember számára, aki, mint író az emberi tapasztalatok artikulálásából él, nem hátrány.

Az azonban bizonyos: ha Móra a háború végi „zavaros” viszonyoknak áldozatul esett volna, meghalt volna, ma elsősorban a szegedi újságírás történetének egyik prominenseként tartanánk számon. A legjobbak közt, de nem íróként, hanem újságíróként és szerkesztőként, akiről tudni lehetne, hogy megérintette az irodalom szele, de maga nem tartozik az irodalom illetékességi körébe.

Móra igazi íróvá csak az 1920-as évek elején lett, jóval túl verseskönyve megjelenésén. Akkor, amikor már „megégette magát” a politikában, amikor addigi élete fő keretei megrendültek, s amikor – nem kis részben kényszerűségből – újságírói gyakorlata is fikcionalizálódott, a politikai cikk helyére mindinkább a „szubjektív” és „apolitikus” tárcza lépett. Ez a váltás, amelyet az irodalomtörténet-írás jórészt ahhoz az eseményhez köt, amelyet ő maga később úgy kommentált, hogy „a Világ kiásta a körtöltés mögül”, némileg meglepő volt. Sokakat meg is lepott. Móra ugyanis szinte egyik napról a másikra országos népszerűsége tett szert. Valójában itt, a Világban való jelentkezés jól megfogható mozzanatában egy nagyon hosszú és bonyolult történet összegződött, s Móra ekkor „csak” megtalálta azt a kifejezési formát, amelyben egyéni élete kumulált tapasztalatai adekvát formában jelenhettek meg. Azt a formát, amelyben személyisége és szocializációja első, mondhatnánk eredendő rétege éppúgy megnyilvánulhatott, mint az azokat ellenpontoszó újabb tapasztalatai, azok a tapasztalatai, amelyek saját kora egyik fontos kollektív tapasztalataival vágtak össze. S ezeknek, érdekes mód, immár ő lett egyik legfontosabb megszólaltatójuk, kifejezőjük. Alkat, tehetség és

szituáció egymásra talált, miközben nem kevesen emigrációba kényszerültek, marginalizálódtak, vagy hosszas bűvópatak-szerű helyzetben érezték ki életművüket.

A Móra-tárca, amely írójuk nagy és megérdemelt sikerét hozta meg, sajátos prózaforma. Átmenet az újságírás és az irodalom között. A magyar próza története természetesen mindig is erősen összekapcsolódott az újsággal, mint szövegalakító médiummal, gondoljunk csak például Krúdyra, Kosztolányira vagy Karinthyra – ennyiben tehát Móra gyakorlata egyáltalán nem egyedi. Az a változat azonban, amelyet Móra művelt, s amelyben a leginkább érvényesíteni tudta írói egyéniségét, nemcsak születésében és anyagában, de megvalósultságában is az aktualitások függvénye volt. Az éppen futó „aktualitásból” indult ki, azokra reflektált, azt olvasták olvasói. Az aktualitás benne marad a szöveg megszerveződésében, kioperálhatatlan, hiszen író s olvasója közösségére épül, ahogy előadó és hallgatója között is, ha sikeres az előadás, megtemetődik ez a közösség. És a siker egyik oka is itt keresendő. Móra arról beszélt s úgy, ami s ahogy olvasóit érdekelte. Kontaktusban volt velük. S ez voltaképpen nem is baj. Az egykori olvasó ismerte ezt az aktualitást, sajátja volt, vagy sajátjává vált, a mai olvasó pedig, ha akarja, elsajátíthatja ezeket az „ismereteket”, újra „aktuálisá” teheti e régi szövegeket. Aki megteszi ezt, ma is maradéktalanul élvezi a finom allúziókat, a „csevegést”, a hol nyíltan beszélő, hol rejtve kommunikáló, de egészében finoman strukturált, bonyolult szöveghálózatot kialakító szövegeket. E szövegek modalitása változatos, nemcsak nem egysíkú, de nagy belső játékeret is kialakító, s a hang mindent, az egyébként összebékíthetlent is összefogja. A Móra-csevegés, bátran állíthatjuk, élvezetes. Egy magát tökéletesen kifejező okos, sőt bölcs ember folyamatos villódzása ez. A kérdés csak az, s ez a kérdés nem kerülhető meg, mai, elbutuló korunk embere, napi robotjába belefáradva, veszi-e a fáradságot, hogy fölkészüljön e finom utalások megértésére? S azt kell hinnem, hogy nem, vagy csak kevesen s egyre kevesebben. S ez a mai olvasásszociológiai realitás a Móra-tárcát is a fontos, „hagyomány” által megerősített, de „nem aktuális” szövegek közé szorítja vissza, egy nagy szövegkorpusz jó-részt olvasatlan, passzív készletébe.

Ugyanennek a problémának egy másik oldala a fikció és a referencialitás speciális viszonyából fakad. A Móra-olvasás a referencialitás jegyében folyt, valóságosként kezelték mindent, amit írt – s maga az író erre rá is játszott. Írásai tele vannak realitásfragmentumokkal, jól azonosítható életrajzi „tényekkel”, s az olvasók mindezt „névértéken” vették. Így lett „személyes” ismerős a személye körüli miniszterre megtett múzeumi szolgálta vagy éppen az unoka, „ifjabb Ferenc”, esetleg a „rózsaszín zsidó”, kitűnő intézmény a múzeum, romantikus diszciplína a régészet, „szerény” ember a megszólaló író, stb., stb. Valójában azonban mindez külső díszlet, szöveggépző jegy, s maga a legfőbb üzenet, a személyiség is: fikció. Egy soha nem létezett Móra derivátuma. Önmagában természetesen ez sem lenne probléma, semmi különös nincs benne. Valójában azonban mégis megtévesztő, mert a Móra-filológia sok eleme, reflektálatlanul, naivan fölhasználva, visszaüt. S deformálódik az „életrajzra” alapozott olvasás. Egy sem a valós életrajznak, sem a szöveg igazi intencióinak meg nem felelő hibrid személyiség konstruálódik meg az olvasásban, s a „referenciális” olvasást már ez a személyiségkonstrukció vezeti, ehhez igazodik, az olvasó ezt keresi. Ez pedig, nem kétséges, egyáltalán nem szerencsés... S nemcsak azért, mert az életrajz így átróódik (ez legyen a filológusok baja), de azért is, sőt azért elsősorban, mert így az olvasás beszűkül, s elvész a szöveg mélyebb értelme, el igazi intenciója. A kedélyesen mesélgető „apapa” póza elnyomja azt, amiért igazán érdemes lenne ma Mórát olvasni.

S a problémáknak még nincs is vége. A harmadik nehezítő körülmény abból adódik, hogy a Móra-tárca, mint heti rendszerességgel megjelenő szeriális szöveg, amely az elbeszélő megkonstruált személyisége révén összetartozik, együtt, mint szövegek sorozata egy jól, de nem könnyen kitapintható értelmezési sorozatot alkot. Folyamatos opció ez a kor fölvetette alternatívákra. Ugyanakkor e szövegsorozat, írójuk előzetes egyéni élettörténetéből adódóan, a személyiség közegében nagyon különböző, sőt heterogén momentumokat fog össze s fog egybe. S az egyoldalú (például hiányos vagy torz múltismerettel rendelkező, tehát szükségképpen önkényes) olvasás nagyon hajlamos ebből a csak pszichológiailag egyben tartott kínálatból saját önkényes, hamis preferenciái szerint válogatni. S ez az olvasásszociológiai helyzet megint nagyon könnyen az (ön)manipuláció eszközüvé degradálhatja ezeket a jobb sorsra érdemes szövegeket.

Ez utóbbi körülmény azért válik ma fontossá a Móra-olvasás szempontjából, mert az olvasás lehetőségeit tovább komplikálja egy, úgy látszik, megisméltődő szakadás. Móra írói kiteljesedése egy nagy társadalmi szakadással kapcsolódott össze, sőt lényegében arra adott válasz volt – s Móra, tetszik-e ez ma vagy sem, a szakadás egyik, jól kirajzolódó pólusán mozgott. Az 1919 utáni Magyarország szociokulturális értelemben kettéhasadt, a „kurzus” s a kurzus ellenfelei és megbélyegzettjei között leereszkedett egy vasfüggöny. Nemcsak az úgynevezett „boldog békeidőknek” lett vége, de új, s minden addiginál élesebb és kínzóbb kontroverziák jöttek létre. A hatalmilag integrált társadalomban, az új típusú kirekesztések révén, sajátos kényszerkoalíciók szerveződtek meg. Olyanok kényszerültek egymás mellé, potenciális szövetséget alkotva, akik korábban nem kapcsolódtak egymáshoz. Egy társadalomtörténeti látencia realizálódott. Móra, bár alkatilag kiegyező ember volt, s igyekezett, legalább személyi kapcsolataiban áthidalni e szakadást, maga is stigmatizálódott. „Bélyeges” ember lett, „destruktív” – egybek közt ezért nem lett soha Szeged díszpolgára. Erre a szerepre, amelyben ő a „destruktív” minősítésnek egyébként tekintélyt adott, affirmálta azt, előtörténete előkészítette. Szabadkőműves volt, politikailag Jászi Oszkárékhöz közel álló nézeteket vallott, a nemzetieskedő provincializmust mindig megvetette, stb. Új szerepe kialakítására pedig a „szabadkőműves” *Világ* adott neki lehetőséget – fórumot s olvasóközönséget biztosítva neki. Móra persze már csak „származása”, elsődleges szocializációja miatt sem azt a változatát képviselte a rendszerkritikának, amelyet – kirekesztő dialektusban – a „zsidókkal” azonosítottak. De szövetségesük volt. Ez azután nagyon érdekes mentalitástörténeti képletet eredményezett. Móra a „destruktívok” azon kisebbségéhez tartozott, akiket a másik oldal, a „kurzus” mérsékeltjei is akceptáltak, köztük notabilitások is. Sőt, tudjuk, írásai némely konvencionálisabb részét, így pl. a *Csel-csal* című verses elbeszélését még Horthy Miklós kormányzó is figyelmére méltatta, adjutánsával elkérette kéziratát. Ez a viszonylagos átjárás azonban az egyénnek előnyére vált, az írónak nem annyira. Fogódzókat teremtett a félreértelmező olvasáshoz. S ma ismét egy nagy hasadás szakítja ketté az országot. Az „igazi” Móra igazi pozíciója ma ismét stigmatizált lenne. Vagy ami ennél rosszabb, alkalmas a deformáló kisajátításra. Az új „nemzeti” kánonba való illegitim beépítésre. Az életmű természete miatt ehhez csak némi szelekció és rosszhiszemű félreolvasás szükséges. A szöveg kiszolgáltatott. A felejtésnek is, a kisajátításnak is.

S ez, ismételjük meg, nem teljesen véletlenszerű. Móra, pragmatikus ember lévén, mindenkor erősen igazodott az éppen aktuális konvencióhoz – ha ez a konvenció bizonyos értelemben s bizonyos időben ellenkonvenció volt is. Ez az igazodása kettős természetű. Java írása-

saiban ugyanis ez az a keret, amelyet a reflexiók, a finom, de érzékelhető allúziók, az óvatos ellenvetések, ha fedezékbe húzódva is, rendre megbontanak, s amely konvenció így a szemünk láttára veszi el megrendíthetlenségének nimbuszát, kulturális tekintélyét. Ehhez gyakran elég neki egy-egy jól elhelyezett szó, egy hasonlat, egy kézenfekvőnek látszó, mégis hatásos asszociáció, stb. Ezzel pedig a konvenciókkal szembeni ellenállást affirmálta, többnyire fedezékben, de hatásosan. (Móra kortársi népszerűsége nem utolsó sorban írásainak ebből a szociálpszichológiai funkciójából táplálkozott.) Ugyanakkor azonban írásainak egy másik csoportja (vagy – többnyire – csak egy másik vetülete) csakugyan közvetlenül igazodott bizonyos, már akkor is sok anakronisztikus vonással bíró vagy periférikus konvencióhoz – s ez utólag, belátva az írói megfontolás életrajzi, személyes jogosultságát, irodalmilag hiba. Avulást okoz. Olyan (nem teljesen önkényes, sőt történetileg meg is magyarázható) önkorlátozás, amely egy efemer értelmezés keretei közé zárja a szöveget.

A paradoxon, azt kell mondanunk, mindebben az, hogy ma nagyon könnyen ez a korlát válhat bizonyos aktuálpolitikailag érdekelt „olvasás” irodalmi visszaigazolássá. A szöveg saját immunitása ugyanis, sajnos, az ilyen félreértelmezés ellen nem mindig elégséges. Móra esztétikai korlátjai így a mai, ismét manipulálni igyekvő „korszellem” aktualizáló igényeihez illeszkednek.

A Móra-kutatás jórészt (s jobbik részében) filológia. Ez nagy előnyökkel s ugyanakkor nagy hátrányokkal jár. Az előny evidens. Az évtizedek során nagy életrajzi s művelődéstörténeti anyag halmozódott föl, s ez, azt mondhatnánk, szinte Mórától függetlenül is érték. A Szeged-kutatásnak például nagy és erős ága az, amelyik így vagy úgy, de írónkhoz kapcsolódik. Ezeket én személy szerint is nagyon fontos fejleményeknek tartom. Nyilvánvaló, a mai idősebb generáció lelépése után is ez az ág folytatandó lesz. A nagyon kiterjedt életmű, a sokféle ágazódó irodalmi és magánemberi kapcsolódások még nagyon sokáig adnak majd munkát a kutatóknak. A filológiának azonban az a hátránya, ami az előnye is. Az empiriára koncentrált, s ehhez képest a nézőpont és az értelmezési keret valami külső momentum, nem magától értetődő. Ahhoz tehát, hogy ez a filológia a továbbiakban is hasznos legyen, s ne váljék öncélú „molyolássá”, világossá kell tenni a kérdéssíriányokat, tudni kell, hogy mire s miért fordítódjanak az energiák. Úgy vélem, a Móra-kutatás akkor lehet eredményes, ha figyelembe veszi a szövegtörzset sajátos, mondjuk úgy, átmeneti természetét. Szem előtt tartja, hogy ennek az életműnek jelentős hányada nem az esztétika illetékessége alá tartozik, hanem a legtágabb értelemben vett mentalitás-, gondolkodás- és művelődéstörténet, vagyis, ha így jobban tesszük: a Cultural Studies illetékessége alá. Akkor igazán eredményes, ha a hatalom, a képzet és a reprezentáció együttes vizsgálatára vállalkozik, megtartja ezek egymásra vonatkozásának tudatát. Hogy egyetlen, de itt megkerülhetetlen példát említsek. Pályája során Móra elég sok verset írt, de ezek valójában nem a szokásos esztétikai interpretációt igénylik, hanem a mentális reprezentációk iránt újabban megélnékülő mentalitástörténetét. Ha a verseit, mint mentalitástörténeti forrásokat veszik vizsgálat alá, a konzervatív, „népi” habitus természetéről nyerünk nagyon fontos információkat. Ha esztétikailag értelmezzük e szövegeket, akkor viszont vagy nagyon banális megállapításokra jutunk, vagy félreértelmezzük azokat. Az irodalom története tele van rossz, sikerületlen versekkel, ezek verssé nyilvánítása tehát fölösleges. Más természetű munka, s ez már jobban érintkezik az irodalmi szövegek szokásos interpretációjával, a Móra-publicisztika elemzése. Ehhez jó bibliográfiák állnak rendelkezésre, igazán módszeres számbavételük és elemzésük azonban még nem történt meg. Ez persze megint

egyszerre irányul a szövegre, de nemcsak magára a textusra, hanem a (politikailag is dekódolható) írásaktusra is. Az írásbeli politizálásra. Móra, mint említettem is, egyike volt a legjobb szegedi újságíróknak, ilyen szempontból egyáltalán nem lokális színvonal képviselője, a módszeres vizsgálatnak tehát nagy lehetőségei vannak. A szorosabb értelemben vett irodalmi termés esetében szintén figyelembe veendő tárcaírásának irodalom és nem-irodalom közötti köztes státusza, az, amiről az előbbieken próbáltam is szólni, de e téren fokozottabban vetendők be a prózaértelmezés újabb, nyelvi, retorikai, prózapoétikai megfontolásai és technikái. Itt tehát a hagyományos „életrajzi” filológia egyáltalán nem elégséges. Jóval tovább kell lépni. Ugyanakkor, s ezt hangsúlyozandónak tartom, ez az elemzés nem elégedhet meg az absztrakt megközelítésekkel, a steril – retorikai természetű – szövegértelmezéssel. Ez, ha eredményre törekszik, több megközelítési mód egyesítésével és egymásra vonatkoztatásával lehet eredményes. A banalitások gyártása kontraproduktív lenne. Sem a Móra-olvasást, sem az életmű elevenen tartását nem szolgálná.

A magyar kultúra ma határozottan hanyatló szakaszában van. Nagy kérdés, hogy ezt a nagy, globális folyamatokra visszavezethető leépülési processzust belátható időn belül meg lehet-e állítani. Én személy szerint nem vagyok optimista, nem hiszem, hogy „az ország” csakugyan „jobban teljesít”. A süllyedés azonban rajtunk is múlik. A Móra-életmű kutatása olyan lehetőségekben gazdag, amelyek, ha megértjük őket, javunkra válik e süllyedés elleni nehéz küzdelemben. Móra, a maga módján, sírjából is kiszól, s mint minden igazi író, segít bennünket.